Summary

In the article a great attention is paid to the necessity of renewing of the content of teaching of national societies' pupils to Ukrainian language as a state language. It is defined in filling of sociocultural component with elements of intercultural approach to teaching, in representation of emotionally-evaluative and figuratively-expressive units which display the national specific. Problems of filling of the content of crosscultural teaching with the purpose of presentation of the analysis of didactic material at Ukrainian language lessons are raised in the article.

Keywords: sociocultural component of teaching, intercultural teaching, cognitive linguistics, emotionally-evaluative and figuratively-expressive units.

УДК 81'1:[811.161.2+811.124'02+811.133.1]

Сердюк А. М.,
кандидат філологічних наук,
Бердянськийдержавний
педагогічнийуніверситет

КОНЦЕПТИ *ROSA–ROSE–ТРОЯНДА*: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Формування концептосфери людської мови є актуальною темою дослідження сучасної лінгвістики, зорієнтованої на антропоцентричний напрям. Тлумачення терміну "концепт" на сьогодні є неоднозначним. Так, зокрема, чітко визначено такі тенденції у його вивченні: культурологічна (Ю. С. Степанов, В. М. Телія); семантична (Н. Д. Арутюнова, Т. В. Булигіна); когнітивна (О. С. Кубрякова, Д. С. Лихачов). Остання з них, на нашу думку, найоптимальніше відображає зміст цього поняття. Тому ми дотримуємося дефініції концепту, запропонованої авторами "Короткого словника когнітивних термінів": "Концепт – це термін, що служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини" [5, 90].

Важливим засобом формування концептосфери є вторинний семіозис. Так, на думку О. С. Кубрякової, концептуальний аналіз передбачає розкриття поняття, що стоїть за мовним знаком [4]. Загальновідомо, що основою для подальшої семантичної інтерпретації стають мовні знаки, які позначають, як правило, об'єкти навколишнього світу. У статті **предметом дослідження** є латинський флороном Rosa та його французькі й українські кореляти. Наша **мета** полягає у вивченні розвитку концептосфери Rosa на матеріалі різносистемних мов.

Для проведення концептуального аналізу звертаємося до етимологічних джерел: укр. *троянда, роза, рожа* та фр. *rose* є латинськими запозиченнями (М. Фасмер, т. 3, 493–484; A. Dauzat, 656). Ретроспективний аналіз, проведений А. Ерну та А. Мейе, засвідчує, що лат. *rosa* свого часу було запозиченоіз грецької мови, а першоджерелом цього номену є іранська мова (A. Ernout, A. Meillet, 831).

Ознака найменування цих корелятів, а, отже, й мотиваційна основа залишаютьсяна сьогодні етимологічно неясними. Щодо семантики досліджуваних флорономенів, то в сучасних лексикографічних джерелах, вона тлумачиться

таким чином: укр. *Троянда. 1. Багаторічна кущова рослина родини розових з великими запашними квітками червоного, рожевого, білого або жовтого кольору і з стеблами, звичайно вкритими колючками. <…>. 2. Квітка цієї рослини* (НТСУМ, т. 4, 578). *Рожа. <…> 2. Те саме, що роза* (НТСУМ, т. 4, 9); фр. *Rose. Fleurdurosier, décorative et odorante. De sroses rouges, blanches* (MR, vol. 2, 958). *Rosier. Abrisseau épineux portant les roses* (MR, vol. 2, 958). – *Abrisseau épineux de la famille des rosacées, cultivé en Orient, puis en Europe pour ses fleurs superbes et odorantes* (GL, vol. 6, 5263).

Таким чином, універсальними компонентами ядерної частини концепту Rosa є: 1) кущ; 2) ботанічна класифікація; 3) квітка; 4) позитивна оцінка зовнішнього вигляду; 5) приємний запах; 6) червоний, білий кольори; 7) колючість.

Крім того, в українській мові складниками ядра ще є: 1) великий розмір квітки; 2) різнобарвність, рожевий, жовтий кольори; а у французькій – місця культивації.

Первинний знак Rosa та його кореляти через свою належність до активного лексичного запасу в процесі розвитку мов ставали сигніфікатами для вторинних найменувань. Це також зафіксовано в лексикографічних джерелах, і указує на місце концепту в мовній свідомості етносу.

Окрім вже встановлених компонентів, спостерігається розвиток та поява нових, зумовлених кольором та формою квітки. Розглянемо більш детально транспозицію цих ознак. Хоча в більшості словників вказано на різні кольори квіток (див. вище), в усіх досліджуваних мовах рожевий колір тлумачиться як відтінок червоного.

Пор.: лат. "*Rosans* розового цвета, розовый" (И. Дворецкий, 675); "*Roseus, -a, -um;* derose, couleur derose" (A. Ernout, A. Meillet, 831); укр. "Рожевий. Світло-червоний; яскраво-червоний <…>" (НТСУМ, т. 4, 9); фр. "Rose. Qui estd'un couleur rouge très pâle, comme nombreuse roses" (MR, vol. 2, 958); "Qui a la couleur rouge claire de la rose commune" (GL, vol. 6, 5261).

У той же час до ядерної частини французького концепту належать й інші відтінки: оранжевий та жовтий: фр."Rose saumon, se dit d'un rose qui tire sur l'orange. // Rose thé, d'un jaune délicat et rose comme la rose du même nom" (GL, vol. 6, 5261).

У процесі розвитку мов кольоропозначення *рожевий* та його кореляти десемантизуються і позначають вже інші поняття, які є складовою концепту Rosa. Так, за гарної погоди небо вранці або увечері має рожевий відтінок. Це стало підставою для утворення стійкого сполучення: укр. "Рожевий день (ранок, вечір) – безхмарний, погожий день (ранок, вечір)" (НТСУМ, т. 4, 10).

Загальновідомо, що сприятлива погода позитивно впливає на самопочуття людини, на її оптимістичне або навіть ідеалізоване сприйняття навколишнього світу. Тому сполучення *рожевий день (ранок, вечір)* стало мотиваційною основою для інших виразів. Пор.: укр. "Рожевий <...>. Нічим не затьмарений; радісний, світлий. <...>" (НТСУМ, т. 4, 9); "Дивитися крізь рожеві окуляри (скельця) <…> – сприймати кого-, що-небудь, не помічаючи їх негативних сторін, рис" (НТСУМ,

т. 4, 10); “У рожевому світлі; У рожевих фарбах – ідеалізовано, краще, ніж є насправді” (НТСУМ, т. 4, 10).

Аналогічне транспонування ознаки *рожевий колір квітки* спостерігаємо і у французькій мові: “*Ce n’est pas rose,* ce n’est pas gai, pas agréable” (MR, vol. 2, 958); “Qui a la couleur du bonheur, agréable (surtout à la forme négative)” (GL, vol. 6, 5261); “*Voir la vie en rose, voir touten rose,* avec optimisme” (MR, vol. 2, 958).

Щодо другої ознаки – *колір квітки,* то нею вмотивовано появу нових лексем, які позначають: 1) архітектурні елементи: укр. “Архітектурна прикраса готичних вікон або саме вікно у вигляді кола з лініями, що радіально розходяться від центра” (НТСУМ, т. 4, 10); фр. “Ornement d’architecture, de menuiserie, de marqueterie, de serrurerie, en forme de rose” (GL, vol. 6, 5261); 2) географічні позначення: укр. “Роза вітрів – графічне зображення повторюваності напрямів і величин сили вітру у певній точці земної поверхні за певний час” (НТСУМ, т. 4, 10); фр. “Rose des vents: étoile à 32 divisions représentant les trente-deux aires du vent sur le cadran d’une boussole” (MR, vol. 2, 958).

Крім того, у французькій мові існує специфічний геологічний термін: “Rose de sable: cristallisation de gypse, en forme de rose, dans le Sahara” (MR, vol. 2, 958). Як бачимо із останнього прикладу, у французькій мові компонент *місце* (Схід, Європа) знайшов свій подальший семантичний розвиток.

У процесі практичної та мовленнєвої діяльності людиною надавалися цим корелятам різноманітні конотації та асоціації, що виникали на ґрунті як суб’єктивного сприйняття, так і досвіду, накопиченого етносом протягом тривалого часового періоду. Ці додаткові ознаки, що нашаровувалися в структурі концепту, складають його периферійну частину. Для її встановлення звертаємося до художніх текстів. У результаті проведеного дослідження визначилася референтна ситуація, до якої належить номен Rosa та його еквіваленти.

Як вже було зазначено, троянда має гарний вигляд, приємний запах. Це стало основою для створення концептів із категорії прекрасного. На суб’єктивний характер меліоративної оцінки об’єктів довкілля вказував німецький вчений і поет Ф. Шиллер: “І справді, що за принада така у якій-небудь пустій квітці <…>? (підкреслено нами. – *С. А.*) <…>. Не предмети ми любимо в них, а *ідею*, яку вони представляють” [цит. за: 6, 16]. Антропометричність цієї категорії справедливо підкреслено Ш. Баллі: “<…> речі та явища уявляються нам прекрасними настільки, наскільки вони приносять нам задоволення <…> або ж асоціюються із якимись функціями, що приносять задоволення” [2, 211].

У результаті аналізу літературних джерел нами зафіксовано, що первинний знак *Rosa* та його еквіваленти *рожа*, *троянда*, *rose* в результаті семантичної інтерпретації набувають нових компонентів у структурі значень: 1) краса; врода; 2) здоров’я; молодість; 3) безтурботне, радісне життя; насолода; 4) парфуми; 5) природа; 6) погане самопочуття, проблеми; біль; хвороба; 7) відсутність краси.

Так, через позитивну оцінку зовнішнього вигляду квітки, її приємний запах троянда є універсальним символом жіночої вроди. У свою чергу, краса дуже

тісно поєднується із здоров'ям та молодістю, оскільки у молодої здорової людини, гарний колір обличчя – світлий, із рожевими щоками: укр. *А личка – одне рожа, друге лілія. Зроду-віку не бачив кращого нічого* (П. Мирний, т. 2, 336); *Світиться профіль старої воском, а молодої – листком троянди* (М. Коцюбинський, т. 2, 336); фр. *Quand je vis qu'on me laissait seul avec la petite rose rouge, je pensai: "Voilà un moment!"* (A. Daudet, 160); <…> *Un teint de lys et de rose, vous comprenez?* (Manchette) (Robert, vol. 6, 21).

Так само, як і в попередніх інтерпретаціях первинного знака, безтурботне, повне насолод життя вмотивоване позитивним сприйняттям людиною властивостей рослини: лат. *multa in rosā* (Horatius), *quum regnat rosa* (Martialis), *vivĕre in aeterna rosā* (Martialis) (И. Дворецкий, 675); укр. *А Домця, ридаючи, причитувала: "Краще б ти мене, моя мати, не кохала, я крожу* <…>*"* (С. Васильченко, т. 2, 261).

Трояндова олія та пелюстки через приємний аромат із стародавніх часів застосовувались для косметичного догляду. Це стало мотиваційною основою для утворення нових значень: лат. *rosa – розовое масло, розовая мазь* (Cornelius) (И. Дворецкий, 675); фр. *Rosepompon,* essences de roses diluée dans l'eau (MR, vol. 2, 958). У подальшому розвитку словосполучення *трояндова вода* у французькій мові у результаті перенесення стало позначати щось претензійне, предмет або твір, позбавлений смаку: *A l'eau de rose,* fade, mièvre (GL, vol. 6, 5261).

Троянда, безумовно, є невід'ємним компонентом рослинного світу. Тому цілком закономірним є те, що ця назва стала сигніфікатом образу природи. Це значення зафіксовано нами в українській мові: <…> *і цвіли хмари на небі, немов троянди* (М. Коцюбинський, т. 3, 75). Щодо порівнянь із іншими рослинами, то у цьому випадку встановлено таке явище, як позитивна оцінка зовнішнього вигляду троянди на фоні інших рослин. Нами виявлено характеристику, вмотивовану порівнянням із рослиною мак Papaver: фр. *Elle [rose] ne voulait pas sorti rtoute fripée comme les coquelicots* (A. de S.-Exupéry, 31).

Ядерний компонент "колючість" зумовив подальший прагматичний розвиток значення: погане самопочуття; проблеми; біль; хвороба: фр. *Pas de roses sans épines,* toute joie comporte une peine (MR, vol. 2, 958). Відомий афоризм Сенеки, зумовлений колючістю, став у французькій мові мотиваційною основою для утворення стійкого словосполучення: лат. *inrosā jacere* (И. Дворецкий, 675); – фр. *Envoyer sur les roses,* envoyer au diable (MR, vol. 2, 958), що означає *послати до чорта.*

Як вже було вказано, троянда є символом краси. Але в певному контексті флоролексема Rosa вживається з несподіваними, оказіональними, навіть несумісними означеннями. Це створює, як справедливо стверджував Ш. Баллі, комічний образ, який "виявляється в результаті несподіваного сполучення несполучуваного або порушення природного порядку речей" [2, 215].

Комічні образи, сигніфікатом яких є Rosa, мають значення *відсутність краси:* укр. *Вона* [молода] *велика. Спина в неї довга, заокруглена. В цілості*

робить враження темно-понсової рожі, буйної краси, котра в гарячих, сонячних хвилинах здається просто жаркою... (О. Кобилянська, т. 1, 282). Пейоративність актуалізується сполученнями *велика молода* та *довга, заокруглена спина,* які не відповідають загальноприйнятим уявленням українців про тендітність і ніжність молодої нареченої. За загальноприйнятими еталонами краси ніс у людини має бути прямим, природного кольору людської шкіри. Порівняння із трояндою, яка має кулясту форму та червоний колір створюють комічність: укр. *Його кирпатий ніс цвів, як повная рожа* (М. Коцюбинський, т. 1, 56).

Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки. Концептуальний аналіз флороному Rosa засвідчує, що периферійні компоненти концепту зумовлені елементами його ядра, а саме: позитивною оцінкою зовнішнього вигляду та запаху, кольору. Через позитивне сприйняття ядерних ознак у більшості випадків знаки *rosa* / *rose* / *троянда* / *рожа* та його семантично інтерпретуються як основа меліоративних образів. Пейоративні компоненти концептосфери Rosa зумовлені колючістю рослини в усіх мовах та індивідуально-авторською інтерпретацією первинного знака *рожа* в українській мові.

Концепт Rosa має яскраво виражений антропоцентричний характер: лише спорадичні поняття (архітектурні елементи та географічні й геологічні номени) позначають артефакти або наукові терміни. Таким чином, на формування концептосфери Rosa пріоритетне значення має перцептивне сприйняття суб'єктом властивостей цієї рослини.

Перспективою подальших розвідок вважаємо дослідження формування концептосфери мови на основі назв інших об'єктів навколишнього світу.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Иностранная литература, 1961. – 394 с.
3. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Высшая школа, 1990. – 176 с.
4. Кубрякова Е. С. Возвращаясь к определению знака / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1993. – № 4. – С. 18–28.
5. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 248 с.
6. Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1993. – 959 с.
7. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
8. Степанов Ю. С. Изменчивый "образ языка" в науке XX века / Ю. С. Степанов // Язык и наука 20 века. – М. : Рос. гос. гумманит. ун-т, 1995. – С. 7–34.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Васильченко С. Твори : [в 3-х т.] / С. Васильченко. – К. : Веселка, 1974. – Т. 1–3.
2. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2006. – 843 с.
3. Кобилянська О. Ю. Твори : [в 2-х т.] / О. Ю. Кобилянська. – К. : Дніпро, 1983. – Т. 1–2.

4. Коцюбинський М. М. Твори : [в 4-х т.] / М. М. Коцюбинський. – К. : Дніпро, 1984–1985. – Т. 1–4.
5. Мирний П. Зібрання творів : [в 7-ми т.] / П. Мирний. – К. : Наукова думка, 1968–1971. – Т. 1–7.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : [в 4-х т.] / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 3. – С. 493–494.
7. Яременко В. В. Новий тлумачний словник української мови : [в 4-х т.] / В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1998. – Т. 4. – 941 с. (НТСУМ)
8. Daudet A. Le Petit Chose : [roman] / A. Daudet. – Paris : Bookking International, 1995. – 253 p.
9. Dauzat A. Nouveau dictionnaire étymologique et historique / A. Dauzat. – Paris : Larousse, 1964. – 805 p.
10. Ernout A. Dictionnaire étymologique de la langue latine / A. Ernout, A. Meillet. – Paris : Librairie C. Kliencksieck, 1932. – 1108 p.
11. Larousse P. Grand Larousse de la langue française : [en 7 vol.] / P. Larousse. – Paris : Librairie Larousse, 1971–1978. – Vol. 6. – P. 5261–5263. (GL)
12. Micro Robert. Dictionnaire de français primordial : [en 2 vol.]. – Paris : Brodard et Taupin. – 1985. – Vol. 1–2. (MR)
13. Robert P. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française : [en 9 vol.] / P. Robert. – Paris : Le Robert, 1986. – Vol. 6.
14. Saint-Exupéry A. de. Le petit Prince / A. Saint-Exupéry. – Paris : Editions Gallimard, 1987. – 123 p.

Анотація

У статті розглянуто питання формування системи концептів на базі латинської флоролексеми Rosa та її французького й українського корелятів. На матеріалі лексикографічних джерел та художніх текстів побудовано структуру концептів-корелятів, виявлено її універсальні та етноспецифічні компоненти. Доведено, що периферійні компоненти концепту обумовлені складом його ядра. Автором визначено, що формування концептосфери Rosa відбувається під впливом перцептивного сприйняття суб'єктом властивостей цієї рослини та в результаті практичного досвіду.

Ключові слова: концепт, концептосфера, флоролексема, концептуальний аналіз.

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы формирования системы концептов на базе латинской флоролексемы Rosa и ее французского и украинского коррелятов. На материале лексикографических источников и художественных текстов построена структура концептов-коррелятов, определены ее универсальные и этноспецифические компоненты. Доказано, что периферийные компоненты концепта обусловлены составом его ядра. Автор определяет, что формирование концептосферы Rosa происходит под влиянием перцептивного восприятия субъектом свойств этого растения и в результате практического опыта.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, флоролексема, концептуальный анализ.

Summary

The article discusses the formation of concepts based on the Latin lexeme Rosa and her French and Ukrainian correlates. On a material of lexicographical sources and literary texts-built structure correlates concepts, defining its purpose and ethno-specific components. It is proved that the concept of peripheral components due to the composition of its nucleus. The author determines that conceptosphere Rosa formation is influenced by the perception of the subject of perceptual properties of this plant, and as a result of practical experience.

Keywords: concept, conceptosphere, flor-lexeme, conceptual analysis.